

מוקדש ע"י משפחת עתשלומו לע"נ מרים בת יצחק ורבקה ז"ל - ט' בטבת

פרשת ויגש – המסרים הספרותיים ברשימת בני יעקב

א. שבעים?

יש מקום למצוא טעם מדוע נזכרו דווקא חריגים אלו. יתכן שבני פרץ, חצרון וחמול, נזכרו כחלק מהתיקון של יהודה, והם נחשבים כבניו במקום ער ואונן שמתו.³ בהתאם לכך, דינה נזכרה כדי להדגיש את היותה חלק מבני יעקב, למרות מה שאירע לה בפרשת שכם. כמו כן, ניתן למצוא דרכים שונות במדרש להסביר את ייחודה של שרח בת אשר⁴, אם כי קשה להבין מדוע נזכרו דווקא בני בריעה, חבר ומלכיאל.

תהייה הסיבות לאזכור חריגים אלו אשר תהייה, בכל אופן נראה שלא במקרה נמנו כאן דווקא שבעים נפשות. מספר זה איננו תוצאה טבעית של ספירת בניו של יעקב. למספר זה מגיעים רק אם מכניסים כמה חריגים לרשימה.

נראה יותר, שהמספר שבעים הוא סמלי, והוא מבטא משפחת מרובת צאצאים. כדוגמת מקרים אחרים במקרא:

"וּלְגִדְעוֹן הָיוּ שִׁבְעִים בְּנִים יִצְאֵי יִרְכּוֹ כִּי נָשִׁים רַבּוֹת הָיוּ לוֹ" (שופטים ח', ל')
"וּלְאֶחָבָב שִׁבְעִים בְּנִים בְּשֶׁמְרוֹן" (מלכים ב' י', א')⁵
גם בהקשרים אחרים, המספר שבעים מבטא את הנהגת עם ישראל לאורך הדורות.⁶

2. רש"י שם כתב:

"ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו לפני ירידתן למצרים, שהרי לא נמנו כאן" (רש"י שם מ"ו, ז')

אולם, דומה שעל דרך הפשט אין צורך לומר שכל נשות בני יעקב מתו לפני הירידה למצרים, אלא שפשט הבנות לא נמנו, פרט לדינה.

3. כפי שכתב בעל אור-החיים:

"ואפשר כי לפי מה שקדם אצלנו במצות יבום כי יביא נפש המת, ובמציות שלפנינו לצד שמתו ער ואונן בלא בנים ויוצרך המיבם להביאם והנה נעשה יהודה מיבם בעד שלה והביא ב' הנפשות עצמן, והודיע הכתוב כי ער ואונן במקומן עומדים שנכנסו במקומן חצרון וחמול" (אור החיים בראשית מ"ו, ג')

4. ברשימת היוחסין בפרשת פינחס נזכרה שוב שרח:

"וְיָשָׁם בֵּת אֲשֶׁר שָׂרַח" (במדבר כ"ו, מ"ו)

רש"י שם ציין:

"לפי שהיתה קיימת בחיים מנאה כאן" (רש"י שם)

במדרשים נזכרת שרח בין היתר כמי שגילתה למשה היכן קבור יוסף:

"ומנין היה יודע משה רבינו היכן יוסף קבור? אמרו, שרח בת אשר נשתיירה מאותו הדור. הלך משה אצלה ואמר לה: היכן יוסף קבור? אמרה לו: ארון שלמתכת עשו לו מצריים וקבעוהו בנילוס נהר כדי שיתברכו מימיו" (מכילתא דרשב"י שמות פרק י"ג)

5. ובאופן דומה:

"וישפט אחריו את ישראל עבדון בן הלל הפקעתוני. ויהי לו ארבעים בנים ושלשים בני בנים רבבים על שבעים עירם" (שופטים י"ב, י"ג-י"ד)

6. כגון:

פרשת ויגש היא מן הדרמטיות ביותר בתורה, במיוחד בחלקה הראשון. נאומו הנרגש של יהודה, התגלותו של יוסף לאחיו והמפגש שבין יעקב ליוסף בנו האהוב לא מותירים עין יבשה.

אולם, בעיצומה של הדרמה עוצרת התורה. בין תיאור ירידתו של יעקב מבאר שבע למצרים ובין המפגש בינו לבין יוסף היא מתארת בהרחבה את רשימת צאצאי יעקב. רשימה זו משתרעת על פני פסוקים רבים בפרק מ"ו (ח'–כ"ז).

מדוע נוהגת התורה כך? מה החשיבות שראתה התורה לציין את רשימת צאצאי יעקב? מדוע דווקא בעיצומו של הסיפור?

נפתח תחילה בהתייחסות לשאלה מי מופיע ברשימה. לכאורה, התשובה לשאלה זו הייתה אמורה להיות פשוטה: כל צאצאיו של יעקב.

ברם, הנחה זו בעייתית במקצת. אם סופרים את כל הנמצאים ברשימה, מגלים שברשימת הצאצאים נמצאים כמובן שנים עשר בניו של יעקב ובתו דינה, וכן נמנים בה נכדיו. אולם, יחד עם זאת ישנם גם שני סוגים של חריגים:

1. **נינים.** ברשימה מופיעים מספר נינים: חצרון וחמול, בני פרץ בנו של יהודה, וחבר ומלכיאל, בני בריעה בנו של אשר.

2. **נכדה.** שרח בת אשר.

חריגים אלו מעוררים את השאלה, האם באמת הרשימה מתארת בדיוק את כל צאצאיו של יעקב. הרי לא סביר שהייתה לו רק נכדה אחת, ואף קשה להניח שהיו לו רק ארבעה נינים, ודווקא מיהודה ומאשר.

יתרה מזאת. סביר גם להניח שדינה לא הייתה בתו היחידה של יעקב, לצד שנים עשר בנים. כפי שנאמר במפורש:

"וַיִּקְמוּ כָל בְּנָיו וְכָל בָּנֹתָיו לְנַחֲמֹ" (בראשית ל"ז, ל"ה)¹

ואף בפסוק הקודם לרשימה בפרשתנו נאמר:

"בְּנָיו וּבָנֵי בְּנָיו אֹתוֹ בְּנֹתָיו וּבָנוֹת בְּנָיו וְכָל זָרְעוֹ הֵבִיא אִתּוֹ מִצְרָיִם" (שם מ"ו, ז')

הביא איתו מצרימה" (שם מ"ו, ז')

1. חז"ל אמנם נחלקו בשאלה כיצד להבין את הפסוק. כפי שציין רש"י:

"רבי יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל שבט ושבט ונשאום. רבי נחמיה אומר כנעניות היו, אלא מהו וכל בנותיו, כלותיו, שאין אדם נמנע מלקרוא לחתנו בנו ולכלתו בתו" (רש"י בראשית ל"ז, ל"ה)

לפחות לפי רבי יהודה, היו אפוא ליעקב בנות נוספות, פרט לדינה. על דרך הפשט, אין הכרח לומר שבני יעקב נשאו את אחיותיהם התאומות. די בכך שנאמר שהיו אכן אחיות, אף שהן לא נמנו במפורש.

וראב"ע, שהמספר שלושים ושלוש כולל את יעקב בעצמו, שהרי הוא נזכר בכותרת של הרשימה: "יעקב ובניו, בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן..." (שם)

לפירוש זה ניתן להביא ראיה מן החשבון של יתר בניו. כיון שיעקב הוא אחד מן השלושים ושלושה, הרי שבפועל בני לאה הם שלושים ושנים. אם כן, הם מונים בדיוק פי שניים מבני זלפה, המובאים מיד לאחר מכן:

"אֵלֶּה בְּנֵי זִלְפָּה אֲשֶׁר נָתַן לָבֶן לְלָאָה בְּתוֹ וַתֵּלֶד אֶת אֵלֶּה לְיַעֲקֹב שֵׁשׁ עָשָׂרָה נַפְשׁ" (שם י"ח) יחס זה נשמר גם בין בני רחל לבין בני בלהה שפחת רחל. בני רחל מונים בסך הכול "אַרְבָּעָה עָשָׂר" (שם כ"ב), בדיוק פי שניים מבני בלהה:

"אֵלֶּה בְּנֵי בְּלָהָה אֲשֶׁר נָתַן לָבֶן לְרַחֵל בְּתוֹ וַתֵּלֶד אֶת אֵלֶּה לְיַעֲקֹב כָּל נַפְשׁ שִׁבְעָה" (שם כ"ה) מכאן, שיעקב הוא אכן מי שמשלים את רשימת בני לאה לשלושים ושלוש. על חשיבות עובדה זו נעמוד להלן.

ג. ששים ושש?

בכך לא תמו הבעיות המספריות שברשימה. את הרשימה נועלים שני פסוקים, הנראים כחורגים מן החשבון שנעשה עד כה:

"כָּל הַנַּפְשׁ הַבָּאָה לְיַעֲקֹב מִצְרַיִם יֵצְאֵי יָרְכוּ מִלְבָּד נָשִׂי בְּנֵי יַעֲקֹב כָּל נַפְשׁ שְׁשִׁים וְשֵׁשׁ: וּבְנֵי יוֹסֵף אֲשֶׁר יָלַד לוֹ בְּמִצְרַיִם נַפְשׁ שְׁנַיִם כָּל הַנַּפְשׁ לְבֵית יַעֲקֹב הַבָּאָה מִצְרַיִם שִׁבְעִים" (שם כ"ו-כ"ז) הפסוקים מעוררת קושי ברור: כיצד הגיעו לחישוב של "כל נפש ששים ושש"? הרי מנין הצאצאים עד כה היה ברור:

1. בני לאה – שלושים ושלושה.
2. בני זלפה – ששה עשר.
3. בני רחל – ארבעה עשר.
4. בני בלהה – שבעה.

אם מורידים מבני רחל את יוסף ושני בניו, הנמצאים כבר במצרים (כמפורט בפסוק כ"ז), הרי שמגיעים לששים ושבעה אנשים המגיעים כעת למצרים. כיצד הגיעה התורה לששים וששה?⁹

נראה, ששוב החשבון מסתבך בשל יעקב. שכן, ברור שיש להוסיף עוד אדם אחד ליוסף ושני בניו, כדי להשלים את הפער שבין "ששים ושש" לבין "שבעים". מסתבר שאדם זה הוא יעקב, שהרי פסוק כ"ו מנה רק את "יוצאי ירכו", ויעקב איננו כלול בהם.

אולם, מדוע בכלל היה צורך לכתוב את הפסוק הזה, ולא די היה בציון הסיכום הסופי שיעקב ובניו מנו כולם שבעים איש?

9. אמנם יש לשים לב, שגם כאן נשמר היחס של שנים על אחד, שאותו ראינו כבר בשני הקשרים אחרים ברשימה. שכן, המספר ששים ושש כאן הוא פי שניים מן המספר שלושים ושלוש שבו עסקנו לעיל. מבחינה סמלית, כשם שלאה היא אמם של מחצית מבניו של יעקב – ששה, כך היא גם אמם של מחצית מצאצאיו – שלושים ושלושה מתוך ששים וששה.

אם אכן המספר שבעים הוא סמלי, הרי שיש לבחון את האפשרות שגם מאחורי מספרים אחרים ברשימה זו עומדת משמעות סמלית.

ב. שלושים ושלוש?

מכאן נעבור לשאלה המפורסמת ביותר הנוגעת לרשימה זו. חלקה הראשון של הרשימה מונה את בני לאה:

"וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרַיִם יַעֲקֹב וּבְנָיו בְּכֹר יַעֲקֹב רְאוּבֵן: וּבְנֵי רְאוּבֵן חֲנוּךְ וּפְלוּא וְחֶצְרֹן וְכַרְמִי: וּבְנֵי שִׁמְעוֹן יְמוּאֵל וְיָמִין וְאֶהֱד וְזָכִין וְצַחֵר וְשָׂאוּל בֶּן הַכְּנַעֲנִית: וּבְנֵי לֵוִי גֵרְשׁוֹן קָהָת וּמְרָרִי: וּבְנֵי יְהוּדָה עֵר וְאוֹנָן וְשִׁלָּה וְפָרֶץ וְזָרַח וְיָמֵת עֵר וְאוֹנָן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַיְהִי בְּנֵי פָרֶץ חֶצְרֹן וְחִמּוּל: וּבְנֵי יִשְׂשָׁכָר תּוּלַע וּפְנֹה וְיֹוב וְשִׁמְרֹן: וּבְנֵי זְבֻלֹן סָרְד וְאֶלּוֹן וְיַחְלָאֵל: אֵלֶּה בְּנֵי לָאָה אֲשֶׁר יָלְדָה לְיַעֲקֹב בְּפָדֵן אֶרֶם וְאֵת דִּינָה בְּתוֹ כָּל נַפְשׁ בְּנָיו וּבְנֹתָיו שְׁלֹשִׁים וְשָׁלֹשׁ" (בראשית מ"ו, ח'-ט"ו)

השאלה, כדברי רש"י, היא:

"ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושנים"

(רש"י שם) אם נספור את כל הנמצאים ברשימה הנ"ל, לא נגיע ליותר משלושים ושתיים נפש⁷, כולל דינה. מדוע אפוא ציינה התורה שמספר בני לאה הוא שלושים ושלוש, ולא שלושים ושתיים? תשובתו של רש"י היא על דרך הדרש:

"זו יוכבד, שנולדה בין החומות בכניסתן לעיר, שנאמר (במדבר כ"ו, נ"ט) 'אשר ילדה אותה ללוי במצרים', לידתה במצרים ואין הורתה במצרים" (שם)

על דרך הפשט, לא מסתבר שהמספר שלושים ושלוש כולל את יוכבד, שכלל לא נזכרה ברמז בספר בראשית.⁸ משום כך, מסתבר פירושה של רשב"ם

"וְאֵל מֹשֶׁה אָמַר עֲלֶיהָ אֵל ה' אֲתָה וְאַהֲרֹן נָדָב וְנָבִיאוּהוּא וְשִׁבְעִים מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם מִרְחֹק" (שמות כ"ד, א')

"וַיֹּאמֶר ה' אֵל מֹשֶׁה אֲסִפְּהָ לִּי שִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יָדַעְתָּ כִּי הֵם זִקְנֵי הָעָם וְשֹׁטְרָיו וְלָקַחְתָּ אִתָּם אֵל אֶהְל מוֹעֵד וְהִתְיַצְּבוּ שָׁם עִמָּךְ. וַיְנַדְּתִי וַדְּבַרְתִּי עִמָּךְ שֶׁם וְאַצְלִיתִי מִן הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלֶיךָ וְשָׁמַתִּי עֲלֵיהֶם וְנִשְׂאוּ אִתָּךְ בְּמִשְׁאֵה הָעָם וְלֹא תִשָּׂא אִתָּהּ לְבָדָד" (במדבר כ"א, ט"ז-י"ז)

"וְשִׁבְעִים אִישׁ מִזְקְנֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל וַיִּזְנְגְּוּהוּ בֶן שָׁפָן עִמָּד בְּתוֹכָם עֲמִידִים לְפָנֵיהֶם" (יחזקאל ח', י"א)

7. ראוּבֵן וּבְנָיו: 5, שִׁמְעוֹן וּבְנָיו: 7, לֵוִי וּבְנָיו: 4, יְהוּדָה וּבְנָיו חֲמִישִׁים עִם שְׁנֵי נַכְדָּיו: 6, יִשְׂשָׁכָר וּבְנָיו: 5, זְבֻלוּן וּבְנָיו: 4, וְדִינָה – סֵךְ הַכֹּל 32.

8. ראב"ע הקשה על פירוש זה גם מבחינה תוכנית, ואף התייחס בצנינות לפייטנים שהבינו את המדרש באופן פשטני:

"גם זה תמה, למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת ק"ל שנה? ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים? ולא די לנו זה הצער, עד שעשו פייטנים פיוטים ביום שמחת תורה, יוכבד אמי אחרי התנחמי והיא בת ר"נ שנה, וכי אחיה חי כך וכך שנים?" (ראב"ע שם) ראב"ע קובע כי דעה זו היא – "דרך אגדה או דברי יחיד".

אף ליהודה, בנו מלאה, הוא פונה במילים:

"גור אַרְיָה יְהוּדָה מְטָרְף בְּנֵי עֲלִיַת קָרַע רַבֵּץ
כְּאַרְיָה וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ" (שם מ"ט, ט')

בפעם הראשונה, יעקב מכנה את אחד מבניו שאיננו
מרחל בשם 'בני'.¹¹

לאור זאת ניתן לומר, שהשינוי ביחסו של יעקב לבני
לאה מתחיל כבר בפרשתנו.

יש לשינוי זה ביטוי סמלי וייחודי ברשימת הצאצאים.
מצד אחד, כאמור, יעקב נמנה יחד עם בני לאה, כדי
להשלים למניין שלושים ושלוש נפשות. אולם מצד
שני, הוא גם נמנה עם יוסף ובניו, כדי להשלים את
הפער שבין ששים ושש לשבעים.

דומה, שהרעיון מאחורי מורכבות זו נועד להדגיש,
שיעקב שאחרי התגלותו של יוסף לאחיו אכן עשה את
המוטל עליו, ומעתה הוא חלק בלתי-נפרד גם מבניה
של לאה וגם מבניה של רחל.

כך, מוצאת המשפחה כולה את הדרך לאיחודה לאחר
כל התלאות שעברו עליה במשך שנים רבות.

ג. "שתיים ילדה לי אשתי"

נראה, שדווקא סתירה זו מהווה את המסר הספרותי
המרכזי מכל הרשימה. לאורך כל הדרך, בלטה אהבתו
המיוחדת של יעקב לרחל ולבניה.

שש פעמים בספר בראשית מוזכרת אהבת יעקב לאדם
אחר. שלוש מהן מתייחסות לרחל (פרק כ"ט פסוקים
י"ח, כ' ו-ל'), שתיים ליוסף (פרק ל"ז פסוקים ג' ו-ד')
ואחת לבנימין. כשתיאר יהודה בנאומו בתחילת
פרשתנו את סדר האירועים, הוא שם בפיו של יעקב
משפט:

"וַיֹּאמֶר עֲבָדְךָ אֲבִי אֵלֵינוּ אַתֶּם יְדַעְתֶּם כִּי שְׁנַיִם
יְלָדָה לִי אִשְׁתִּי" (בראשית מ"ד, כ"ז)

אמנם משפט זה לא נאמר בצורה זו בפרשת מקץ, אך
נקל להבין כיצד יהודה הגיע לניסוח זה. מה שיעקב כן
אמר לבניו במקור היה:

"לֹא יָרַד בְּנֵי עִמְכֶם כִּי אָחִיו מֵת וְהוּא לְבָדוּ
נִשְׁאָר" (שם מ"ב, ח')

אם יעקב מכנה רק את בנימין "בני", הרי שהדבר נובע
במישרין מפני שרק רחל היא "אשתי". כך, לפחות,
נקלטו הדברים באזני בני יעקב.¹⁰

תופעה זו מעידה על כך שבני לאה, ובוודאי בניהן של
השפחות, חשו את עצמם דחויים אל מול יחסו החם
והאוהב של יעקב לרחל ולבניה.

לאור זאת נראה, שכשם שהאחים עוברים מסלול של
תשובה ותיקון בדרך לאיחוד מחדש של המשפחה, גם
יעקב עובר מסלול דומה.

בכל הנוגע לנשותיו, יעקב נותר עם התחושה שאשתו
האמתית, שעבורה עבד שבע שנים, היא רחל. הוא לא
ראה את לאה, שאותה הכניס לו לבן ברמאות, כאשתו
לכל דבר. כך עולה מן הפסוק באמצע רשימת צאצאי
יעקב שבה אנו עוסקים:

"בְּנֵי רַחֵל אִשְׁתֵּי יַעֲקֹב יוֹסֵף וְבִנְיָמִן" (שם מ"ו, י"ט)
בניגוד לאמור לגבי בני לאה:

"אֵלֶּה בְּנֵי לֵאָה אִשְׁרָה יְלָדָה לְיַעֲקֹב" (שם ט"ו)
באופן בולט במיוחד, הדבר בא לידי ביטוי בדברי יעקב
לבניו לפני מותו:

"שְׁמָה קָבְרוּ אֶת אַבְרָהָם וְאֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ שְׁמָה
קָבְרוּ אֶת יִצְחָק וְאֶת רַבֵּקָה אִשְׁתּוֹ וְשְׁמָה קָבְרֵתִי
אֶת לֵאָה" (שם מ"ט, ל"א)
באופן ברור, יעקב לא מוסיף את הביטוי "אשתי"
ללאה.

לעומת זאת, ביחס לבניו נראה שחל שינוי. דבר זה בא
לידי ביטוי מפורש בדברי פרידתו מבניו בפרשת ויחי,
כשהוא פונה אל כולם במשפט:

"הַקְּבֹצוּ וְשִׁמְעוּ בְּנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל יִשְׂרָאֵל
אֲבִיכֶם" (שם מ"ט, ב')

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אמנון בוק התשע"ז
עורך: אורי יעקב ביין

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של

The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

11. כאן, הדבר תלוי במחלוקת הפרשנים. לדעת רש"י הדברים מתייחסים
למכירת יוסף:

"מטרף - ממה שחשדתיך בטרף טרף יוסף חיה רעה אכלתהו, וזהו
יהודה שנמשל לאריה: בני עלית - סלקת את עצמך, ואמרת 'מה בצע [כי
נהרוג את אחיננו] וגו' " (רש"י שם)

סביר להניח שרש"י קרא את הפסוק כך "מטרף בני - עלית" (אמנם על פי
חלוקת המילים גם לפירוש זה המילה "בני" מתייחסת ליהודה).

ברם, רשב"ם טען כנגדו:

"מטרף בני עלית - את יהודה בני לאחר שעלית מלטרופ טרף באומות
ותכרע ותשכב בעירך, לא יבא אויב להחרידך ולהקימך ממקומך. זהו
עיקר פשוטו. בני כפילו של יהודה" (רשב"ם שם)

רשב"ם גם הוסיף הערה חריפה בנוגע לרש"י, מבלי להזכיר אותו בשמו:

"והמפרשו במכירת יוסף לא ידע בשיטה של פסוק ולא בחילוק טעמים
כלל" (שם)

אין ספק, שעל דרך הפשט מסתבר שהכינוי "בני" אכן מתייחס ליהודה.

10. על נושא זה עיין בהרחבה במאמרנו באתר קדישא הדין על נאומו של
יהודה: <http://www.etzion.org.il/he/נאומו-של-יהודה>